אוצר מדרשים — מכילתא

מכילתא: מדרש הלכה על ספר שמות ומיוחס להתנא רבי ישמעאל. שם מכילתא בעיקרו הוא 'מדה' כי תרגום משורה (דהי"ב ג' כ"ט) מכילתא, והושאל למדות התורה שנדרשת בהן. וחז"ל השתמשו בשם הזה למשנה ומסכתא כמו אימור אהדר ליה במכילתא אחריתי (פסחים מ"ח.), חד בר נש דתני חדא מיכלא (ירוש' שביעית סוף פ"י), פי' מסכתא אחת.

רוב החכמים הסכימו כי רבי ישמעאל חיבר את המכילתא מפני שיסודה על י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן שלמד ר' ישמעאל, ועוד כללים שלמד מר"ע. למשל הפרק הראשון שבמכילתא הדרוש שומע אני וכו' נוסד על מדת ב' כתובים המכחישים זא"ז, ד"א אל משה וכו' מדתו ההיקש, כל הקודם וכו' מדרשו מונח במובן הכתובים, חוץ לכרך מדתו ק"ו, וי"א נדבר עמו וכו' זה ע"פ דרך ר"ע שדרש לשונות כפולות, לאמר וכו' נוסד על הכלל כל מקום שנאמר לאמר ניתן לדרוש, זה ניסן וכו' מדתו ב' כתובים המכחישים זא"ז, לא מנה בו וכו' כללו כל לכם ניתן לדרוש.

ר' אייזיק הירש וייס מחלק את מדרשי המכילתא לשלשה סוגים: א') מדרשים מונחים במובן הכתוב וטיבם דרושים ביאוריים ופשוטיים, ב') מדרשים נוסדים על כללים אשר היו מוסכמים אצלם בעיקרם, ג') מדרשים אשר יצאו מכח המדות.

הראשון אשר הזכיר את המדרש הזה בשמו 'מכילתא' הוא בעל הלכות גדולות וקראו "מכילתא דואלה שמות", ובתנחומא פ' בא העתיק מן המכילתא עד סוף פ' בשלח ובפ' יתרו רק מעט, ובראש ההעתקה כתוב "ממכילתא דר' ישמעאל" ואפשר שנתוספו המלים האלה מכותב מאוחר. הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה כתב ור"י פירש מואלה שמות עד סוף התורה והוא הנקרא מכילתא, אבל כוונתו לספרי זוטא שהוא כעין הוספה למכילתא (עי' אגרת בקרת דף ה' ע"א ד"ה ועתה נבוא וכו'), כי כפי שנמצא בידינו הוא רק על ספר שמות מהחדש הזה עד לא תבערו אש וכו'.

המכילתא נחלקת לשלשה חלקים כלליים: ראשון – פ' בא עד תומה, שני – פ' בשלח ויתרו, שלישי – פ' משפטים עד סוף הספר. ויש בה ט' מסכתות: א') מסכתא דפסחא כוללת כל פ' בא, ב') מסכתא דויהי, מויהי בשלח עד השירה, ג') מסכתא דשירה, ד') מסכתא דויסע מן ויסע עד ויבא עמלק, ה') מסכתא דויבא עמלק עד בחדש השלישי, ו') מסכתא בחדש השלישי עד סוף הסדר, ז') מסכת דנזיקין כולל פ' משפטים עד ואם כסף תלוה, ח') מסכתא דכספא כולל פ' ואם כסף תלוה עד סוף הסדר, ט') מסכתא דשבתא הולכת עד תום הספר. החלוקה הזאת שוה ממש לחלוקת ספרא. בסוף המכילתא רשום כי סכום הפרשיות שמונים ושתים, אך לפי החלוקה שלפנינו מספרן רק שבעים ושמונה כי חשבו ב' פתיחות של כספא ושבתא לפרשיות וחלקו שתי פרשיות בפ' משפטים לשתים.

הרמב"ן מביא מכילתא דר"ש בן יוחאי בסוף פרשה ויחי וז"ל: וראיתי במכילתא לרשב"י שאמר להם יוסף וכשאתם מעלין אותי קברו אותי בכל מקום שתרצו, מקובל אני שאיני נכנס לקבורת

אבותי שאין נכנסין לקבר אבות אלא ג' אבות וג' אמהות, שנאמר שמה קברו אה אברהם וגו', ואומר בקברי אשר כריתי לי כי הוא פוסק עכ"ל. ובפרשת יתרו כתב הרמב"ן וז"ל: וזו ברייתא היא ששנויה במכילתא כך, ר' אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרהו מאחד בשבת, שאם יזדמן לך חלק יפה תהא מתקנו לשבת, אבל בלשון יחיד היא שנויה ואינה הלכה, שהרי בגמרא אמרו תניא וגו' ובמכילתא אחרת שמאי הזקן אומר זכירה עד שלא תבא שמירה משתבא, ומעשה בשמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מפיו, לקח חפץ טוב אומר זה לשבת, כלי חדש אומר זה לשבת עכ"ל. ובפרשת משפטים כתב: ושוב מצאתי במכילתא אחריתא דר' שמעון, אם בעל אשה הוא מה הוא חייב במזונות וכו' עד כאן הברייתא זו עכ"ל. ומובאה ג"כ במסורה קטנה פרשת שמות, וז"ל: במכילתא דרשב"י בג' שמהן פסק טעמא גם בי"י בי"י בר מן משה בגין דקדמאה ובתראה שלים והמשכיל יבין וידום (עי' זוהר נשא דף קל"ח.).

ונזכרו עוד איזה מכילתות, כמו מכילתא דר"א בן חסמא, מובא בציוני פ' בשלח בפ' הנני ממטיר לכם וז"ל: ואמרו במכילתין דר' אלעזר בן חסמא, היום אי אתם מוצאים אבל אתם מוצאים אותו לעולם הבא, וזה יסבול ב' פירושים עכ"ל. גם מכילתא דר' רחומאי, מובא בציוני פרשת נשא וז"ל: ועוד איתא תמן במכילתא דר' רחומאי מ"ט נשיאות כפים ולברך להו בכוונה אלא משום דאית בידים עשר אצבעות הרומזים לעשר ספירות שבהם נחתמו שמים וארץ ואותן עשרה הם כנגד עשרת הדברות שבהם נכללו תרי"ג מצות עכ"ל. והדרשה הזאת לקוחה מספר הבהיר. גם מכילתא דר' חנינא בן אחי ר' יהושע, מובאה בספר הרוקח הלכות ברכות סי' ש"כ וז"ל: ברכו בספרי וכו' ומנין שעונין אמן ומנין שעונין בשכמל"ו ומנין שעונין ישי"ר? תלמוד לומר הבו גודל לאלהינו, במכילתא דר' חנינא בן אחי ר' יהושע אומר הבו גודל לאלהינו אלו העונין ברוך ה' המבורך וכו' עכ"ל (רב פעלים 83).

המכילתא נדפסה ראשונה בקושטא בשנת רע"ה, ושנית בויניציא ש"ח—ש"ו, ושלישית עם פירוש 'זה ינחמנו' לר' משה ב"ר שמעון פרנקפורטר ועם תוס' מראה מקומות הפסוקים והמאמרים, אמשטרדם תע"ב. הרביעית עם העתקה רומית מאת הנוצרי אוגולינו בספרו Thesaurus, ויניציא תק"ד— תקכ"ט, החמישית עם פי' שבות יהודה לר' יהודה נגאר, ליוורנו תקס"א. הששית עם פי' ברורי המדות ומצוי המדות לר' שמואל לנדא מווילנא, ועל הגליון איפת צדק להגר"א ווילנא תר"ד, וההוצאה הזאת משובשת ע"י השמטות ותקוני הצנזור. הוצאת המכילתא היותר מתוקנת היא לר' אייזיק הירש ווייס עם פירוש מדות סופרים ומבוא גדול, ווין תרכ"ה. וכן הוצאת המכילתא לר' מאיר איש שלום עם פי' מאיר עין ומבוא גדול, ווין תר"ל. ר' דוד צבי האפמאן הו"ל מכילתא על ס' שמות שהם לקוטים מתוך מדרש הגדול כ"י עם הערות קצרות, פפד"מ תרס"ה.

ע"ע מכילתא באוצר ישראל.